

Researcher: Social Science Studies

(2016) Cilt 4, Sayı 7, s. 74-95

RSSS
ISSN:2148-2691

DİVANÜ LÛGATİ'T TÜRK'TE KUŞ ADLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME Gökmen MOR ¹

Özet

Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lûgati't Türk'ü Türk dünyasının önemli eserlerinden birisidir. Kaşgarlı bu eserinde Türk kültürünün ürünlerini büyük bir titizlik ile incelemiştir. Türkler göçebelik dönemlerinde avcılık, toplayıcılıkla geçinmişlerdir. Kuşlarla iç içe olmuşlardır. Türkler kuş avcılığı için avlak yerleri tercih etmişler ve gerek avladıkları kuşlara gerekse yırtıcı kuşlara ad vermişlerdir. Av kuşlarını yakalamak için zaman zaman tuzakların dışında kartal, şahin, doğan gibi yırtıcı kuşları da kullanmışlardır. Oğuz boylarında avcı kuşları beslemek bir gelenektir. Aynı zamanda bu yırtıcı kuşlar Oğuz ve diğer Türk boylarının ongunu olmuşlardır. Bu çalışmada Divanü Lûgati't Türk'te kuş adlarının kuşlarla ilgili kavramların ve bunlara yüklenen anlamların zenginliğini ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler

Divanü Lûgati't Türk
Oğuz
kuş
ongun
ad

Makale Hakkında

DOI: 10.18301/rss.71

A RESEARCH ON BIRD NAMES IN THE DIVAN LUGATI'T TURK

Abstract

Divan Lugati't Turk of Kashgar Mahmut is one of the important works of Turkish world. Mahmut examined the works of Turkish culture meticulously in his work. Turks lived by hunting and piling in their nomadic life. They lived with birds. Turks preferred hunting grounds to catch the birds and and named both hunted birds and raptors. In some occasions they used the raptors such as eagle, falcon, hawk outside of the traps to catch the other birds. Feeding the hunter birds was a tradition in Oghuz tribe. Also these raptorial birds were the blazon of Oghuz and other Turkish tribes. In this study we tried to introduce the abundance of bird names, concepts about birds and their meanings in Divan Lugati't Turk..

Keywords

Divanü Lugati't Turk
Oghuz
bird, flourishing
name

About Article

DOI: 10.18301/rss.71

¹ Kafkas Üniversitesi, Atatürk Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu

GİRİŞ

Divanü Lûgati't Türk'te yer alan kuş adları Türk kültürü açısından değerlendirilmesi gereken önemli bir konudur. Eserde şöyle bir atasözü vardır: Kuş kanatın er atın. (Kuş kanadıyla uçar er kişi atıyla gider.) Türkler o dönemde avcılık toplayıcılık işleriyle de uğraştıklarından özellikle yırtıcı kuşları eğiterek avlanmada kullanmışlardır. İster yerli ister göçmen kuş olsun bunlardan yararlanmışlardır. Özellikle yırtıcı kuşlar Oğuz Türk boylarının ongunu olmuştur. Bu kuşlar boyların geleneklerine, göreneklerine, yaşam biçimlerine yansımış totem haline gelmiştir.

“Kuş; bu isim büyük kuşlara verilen umumi bir isimdir, küçük kuşlara guçgaç denilir.” (Ross, 1994:1). Türkçe Sözlük'te “Kuş: Yumurtlayan omurgalılarından, akciğerli, sıcakkanlı, vücudu tüylerle örtülü, gagalı, iki ayaklı, iki kanatlı uçucu hayvanların ortak adı.” (TDK 2005: 1268).

“Kavram, ortak nitelikleri olan nesnelere verilen ad olarak tanımlanabilir. Dünya üzerinde kanarya, ağaçkakan, kırlangıç, güvercin... gibi ayrı ayrı adlarla adlandırılmış yaratıklara ortak bir ad veriyoruz: Kuş.” (Aksan, 2007: 151).

Kuşlar hakkında genel bilgi vermek gerekirse; “Kuşlar omurgalı hayvanların bir sınıfını teşkil ederler. Kuşlar memeli hayvanlar sınıfı ile birlikte omurgalıların sıcakkanlı grubuna dâhildirler. Karada ve suda yaşayan hayvanlara karşılık kuşlar uçma özellikleri sayesinde havaya da hâkim olan bir omurgalı sınıfıdır. Kuşların genel özellikleri şunlardır:

1. Derileri tüylerle örtülüdür.
2. Ön ekstremiteleri kanat şeklindedir.
3. Sıcakkanlı, yani vücut ısıları değişmeyen hayvanlardır.
4. Kalpleri dört odacıklıdır.
5. Kemiklerinin içleri boştur.
6. Yumurta ile çoğalırlar, yani ovipardırlar.
7. Embriyolarında amnion ve allantois zarları mevcuttur.” (Baran-Yılmaz, 1984: 1).

“Kuş bilim (Ornithology) tarihinde verilen bilgilere göre kuşlar, insanlar için eski çağlardan beri esin ve besin kaynağı olmuşlardır. Fransa'daki Lascaux mağaralarında, Taş Devri insanların kalma duvar resimleri arasında kuşlar da vardır. Mısır hiyerogliflerinde, Tevrat'ta, İncil'de, Kur'an-ı Kerim'de, Aisopos fabllarında kuşlar da geçer.” (Akalın, 1993: 7).

Yapılan araştırmalar sonucunda Hindi Kızılderililer M.Ö. 2500 yıllarında Hindistan'da ya da Siam bölgesinde kuşları evcilleştirmişlerdir. (Akalın, 1993: 7).

“En küçük kuş arı kuşudur. Yalnızca 6 cm. boyunda ve 2,5 gr. ağırlığındadır. En büyük kuş Afrika deve kuşudur. 2.40 m. boyunda ve 136 kg. ağırlığındadır. Uçucu kuşların en ağırı ise Amerika yaban kuşusudur. 20 kg’a yakındır. Kanat açıklığında rekor 3,5 metre ile ‘albatros’tadır.” (Akalin, 1993: 8).

Akşam olunca kuşların büyük bölümü yuvalarına girer. Uyumken başlarını kanatlarından birinin altına sokarak uyurlar. Bu kuşların büyük çoğunluğu geceleri görmezler. Yalnız çobanaldatan ve baykuşlar gece kuşu olduklarından gece de gündüz de görürler. (Akalin, 1993: 8). Kuşların kimi yerli kimi göçmendir. Yerli kuşlar arasında baykuş, serçe, bülbül, saksagan, karga yer almaktadır. Bunlar mevsime göre yerlerini yuvalarını değiştirmezler. Göçmen kuşlar ise adından anlaşılacağı gibi göç eden kuşlardır. Kırlangıç, leylek, kaz, turna, sığırcık sürü ile göç ederler. Kuşların göç etmesi bir nizam içerisinde olmaktadır. Birçoęu besin maddelerinden, iklim şartlarından dolayı göç etmektedirler.

“Mevsimi ve günü saati gelince göçmen kuşların kimi kuzeye kimi güneye, sürü sürü göç etmeye başlarlar. Deniz kuşları bir kutuptan öbürüne taşınırlar. Göçün kaynağı tümüyle bilinmese de, yiyecek bulma, yuva kurup yavru uçurma ve elverişli hava koşullarına geçme baş nedenler arasındadır. Kuşların çoğu tahıl tanesi, bitki tohumu ve böceklerle beslenir. Yırtıcı kuşlar kuzudan fareye ve yılanı kadar her şeyi avlarlar. Kuşlar çok obur yaratıklardır. Kuşlar, hiçbir ilaçlamayla ortadan kaldırılmayacak ölçüde zararlı böcekleri yerler. Onlar olmasa tarım yapılamaz. Bir kuş saatte 4000 tırtıl yiyebilir.

Yarasa dışında uçabilen tek omurgalı olan kuşların uçma süreleri de birbirine benzemez. Dodo hiç uğmaz. Toy seyrek uçar. Utangaç kuş kısa aralıklarla uçar. Kırlangıcın ömrü havada geçer. Hareket yeteneği en üst düzeyde olan dalgıç kuşları ve karabataklar, havada, karada, deniz üstünde ve su dibinde dolaşabilirler. Uğuş hızında rekor hintdiken kuyruk kuşundadır. Saatte hızı 320 km’yi geçer. Altın kartalın hızı 200, ak karınlı sağanın 180, güvercinin 140, kır kırlangıcının 120 km’dir. Bıldırcın 60, serçe 50 km hız ile uğarlar.” (Akalin, 1993: 8-9).

Bilginlere göre kuşların ötüşü eşle bağ kurmak ve bu bağın devamını sağlamak, yaklaşan tehlikeli durumu haber vermek, yabancı konukları uyarmak gibi amaçlara yönelik durumlardır. (Akalin 1993: 9). Kuşlar içerisinde sesi en güzel olanı bülbüldür. Bülbül, kanarya, papağan aynı zamanda kafes kuşudur. Yaklaşan tehlikeyi sesiyle duyuran kazdır. Özellikle Kars, Ardahan, Ağrı, Muş illerinde kaz eti çok fazla tüketilmektedir. Kars’ta kaza gelin gözüyle bakılmaktadır. Gözleri yeşil, mavi renkte olan güzel kızlara ‘kaz gözlüm’ derler. Kars’ta bazen anneler kızına seslenirken ‘kaza benzer güzel kızım’ derler.

Dede Korkut’ta av kuşlarının önünde gelen kaz bir yerde ala bir yerde karadır. Hikâyelerde kazın güzelliğinden dolayı ilgi ve benzetme unsuru olarak kullanılmaktadır. Ördek ve kaz turnalar gibi sürü ile birlikte uğarlar. Anadolu Tahtacı

Türkmenlerinde kazın kutsallığına inanılmaktadır. Çember ya da üçgen içine kaz ayağı işlenir. Her Türkmen'in giysisinin yakasına dikilir. İlahi uğur getirileceğine inanılır. (Gökyay, 2000: CDXV).

“Kuşların çoğunda güvercinlerde de olduğu gibi çiftleşme organı (penis) yoktur. Yalnız ördekgiller familyası mensuplarında anüsün karına bakan iç duvarından ucu dışarı çıkabilen penis benzeri bir yapı bulunur.”

(<http://guvercin-guvercinci.blogspot.com/2007/09/gvercinlerde-reme-ve-yavrulama.html> ET: 20.12.2010)

Kuşlar dışkılık birleşmesi yoluyla dölleşmeyi gerçekleştirmektedirler. Kuşlarda çiftleşme karada, havada ve suda yapılmaktadır. Dünyanın en güzel kuşları arasında tüy rengi ve güzellikleriyle ünlü sülün, tavus ve cennet kuşlarıdır. Genelde kuşların erkekleri güzel ve süslüdür. Eş seçme ayında birbirlerine kur yaparlar. Kuşlar yuvalarına çok bağlı hayvanlardır. Kuşlar kuluçka döneminden önce yuva yaparlar. Bazı kuşlar yuvalarının içlerini iplikle örerler. Genellikle yuvalarını ağaç üzerine, ağaç içlerine, kovuklara, mağara içlerine, kayalara, çatı aralarına yaparlar. Yuvaların çoğu ağaç üzerine kurulur. Yuvalarını yaparken çevrede buldukları dal, çalı çırpı gibi malzemeler kullanırlar. Leylek bu yıl kullandığı yuvayı gelecek yıl da kullanabilir. Kuşlar içinde en temiz olanı bülbüldür. Yuvasında kuş pisliği bile bulunmaz. Buna karşın ibibik yuvası da çok pistir. Kokusundan kimse yanaşmaz. Bir çift sarıasmaanın 33 yıl aynı ağaca yuva yaptığı gözlenmiştir. Bir yelkovan kuşu Avrupa'daki yuvasından alınıp Amerika'ya götürülmüş 125 gün sonra yuvasına dönmüştür. (Akalin, 1993: 9-10).

Kuşlar arasında en uzun yaşayanı tespit edilen kartal ve baykuştur 68 yıl yaşamaktadırlar. (Akalin 1993: 10). Kargaların 150-200 yıl yaşadığı tamamen yanlış bir bilgiden ibarettir. Doğada kaydedilmiş bu zamana kadar en fazla yaşayan karganın ömrü 13 yıldır. Doğa koşullarında yaşayan kargaların ömrü 5-10 yıl arasında değişmektedir. En fazla yaşayan karganın ömrü 13 yıl tespit edilmiştir. İnsan kontrolü altında yaşayan bir karganın ömrü 80 yıl olduğu kayıtlara geçmiştir. Bu veriler de Corvus Corax türüne ait, diğer türler bu kadar uzun yaşamıyorlar. Sonuç olarak, aslında kargalar sanıldığı kadar uzun yaşamıyorlar.

(<http://www.uludagsozluk.com/k/karga-ka%C3%A7-y%C4%B1l-ya%C5%9Far/> ET: 18.12.2010.)

Türkler eski dönemlerde olduğu gibi bugün yine Orta Asya Türk toplumlarında özellikle Kazaklarda, Kırgızlarda ve Uygurlarda şahin, doğan, atmaca, kartal gibi kuşları avcı kuş olarak kullanmaktadırlar. Bu avcı yırtıcı kuşları tavşan, tilki, bildircin, keklük, sülün gibi hayvanların avında kullanmışlardır.

Orta Asya Türklerinden olan Uygur Türklerinin yaylaları, obaları vahşi av hayvanları bakımından zengindi. Kartallar; Uygur koyunlarını, kuzularını, keçilerini

ve kümes hayvanlarını çok rahat bir şekilde avlayabiliyordu. Aynı zamanda evcilleştirilmiş bir kartalla yaban geyiği, tilki, tavşan gibi hayvanları avlamak çok basit bir işti. Özellikle Uygurlar tilki, geyik derisi için bu hayvanları evcilleştirilmiş kartallar sayesinde avlayabiliyorlardı. Çinli elçi Uygur ülkesinde gördüğü bu manzara karşısında şaşkınlığını gizleyememişti. Elçi, bu büyük hayvanların ne ile beslendiklerini de, sözlerine şöyle ekliyor: Uygur ülkesinde çok büyük fareler vardı. Kartallar bunları avlayarak yerlerdi. (Ögel, 2001: 204-205). Bugün bile bu avlanma geleneği bazı Orta Asya Türk topluluklarında devam etmektedir.

Orta Asya'daki avcı kuşların 4000 yıllık bir geçmişi vardır. Çin'in Xinjiang Uygur Özerk Bölgesine bağlı Aheqi ilçesi 'Avcı kuşların memleketi' olarak kabul ediliyor. Aheqi ilçesi Kırgız Türklerinin yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir. Nüfusun yüzde 80'ini Kırgız Türkleri oluşturuyor. Kırgız Türkleri avcı kuşları eğitme tekniğini nesilden nesile aktarıyorlar. İlçe yetkilisi Yasın Yunus, bununla ilgili şunları söyledi: İngiliz şahin uzmanı Andrew, 1991 yılında Aheqi ilçesine gelip çeşitli incelemelerde bulundu. Aheqi ilçesine bağlı Sumutashi nahiyesinin dünyanın avcı kuşlar memleketi olduğunu belirtti. Her yıl bu bölgede kış mevsiminde avcı kuşların avlama yarışması düzenleniyor. Bu bölgede yaşayan 400'den fazla çoban her biri avcı kuş besliyor. Pamir yaylasında yaşayan, kanatları kısa ve yuvarlak, tüyleri de gri olan şahinler, yerel Kırgızlar için geleneksel avcı aracıdır.

(<http://turkish.cri.cn/794/2009/04/16/1s113620.htm> ET: 24.12.2010)

Oğuz boylarında kuş avı yapmak ve avcı kuşları beslemek bir gelenek haline gelmiştir. Bu gelenek Iğdır iline bağlı Tuzluca ilçesinde halen devam etmektedir. Oğuzlar ongun olan bu kuşların etini yemezlerdi. Günah sayarlardı. Iğdır ve bölgesinde yaşayan Azeri Türkleri, Oğuz geleneğinin devamı olarak bunları öldürmeyi günah sayarlar. (Çetinkaya 1996: 230).

Kartal, şahin, doğan gibi avcı kuşların çok keskin gözleri vardır. Bundan dolayı en küçük avları bile uzaktan rahat bir şekilde görebilirler. Avcı kuşların gözleri büyük görüntü hücreleri içerir. Avcı bir kuşun gözünde bir milyondan fazla görüntü hücreleri vardır. Çok yükseklerden uçan kartallar, yeryüzünü en ayrıntılı bir şekilde tarayacak güçlü gözlere sahiptir. Gelişmiş savaş uçaklarının binlerce metreden hedeflerini tespit etmesi gibi bu avcı kuşlar özellikle kartallar yeryüzündeki avının hareketini anında tarayacak bir göz sistemine sahiptir. 4500 metre yükseklikte uçan bir kartal otuz bin hektarlık bir alanı gözleriyle tarama gücüne sahiptir. 1500 metre uzaklıktaki bir tarlada gizlenmiş olan tavşanı çok rahat bir şekilde avlayabilir. Kartal gözü aynı anda üç yüz derecelik bir açıya sahip hem de istediği görüntüyü altı ila sekiz misli büyütebilir. Bunun yanında denizde, gölde, nehirde küçük bir hareketi radar hassasiyetiyle fark ederek dalış yapar. Suyun yüzeyini güçlü pençesiyle tırmık gibi tarayıp balığı alıp aynı hızla uzaklaştırır. (http://www.habervitrini.com/avci_kuslar-486527.html ET: 24.12.2010)

Türklerin milli sembollerini temsil eden bu kuşlar aynı zamanda güç, kudret, saygı simgesi olarak kabul edilmektedir. Edebiyatta olduğu gibi hemen hemen diğer sanat dallarında da yer almışlardır. Mimari eserlerde kabartma olarak kullanılmıştır.

(Eskigün, http://kutuphane.ksu.edu.tr/e-tez/sbe/T00657/kubra_eskigun_tez.pdf ET: 22.12.2010)

Cengiz Han, çeşitli Türk boylarına simge nişan olarak birer kuş vermiştir. Bu yırtıcı kuş sembollerine Moğolca ongun denir. Oğuz destanları içinde her Oğuz boyunun bu avcı kuşlardan bir sembolü vardır. Bu yırtıcı kuşlar Oğuz Türkleri arasında sadece simge olarak kalmıştır. Bu kuşların adları, görüntüleri gerçekten ilgi çekiciydi. Selçuklu sultanlarından Tuğrul ve Çağrı beylerin adı bu kuşlardandı. (Ögel, 2000b: 56-58).

Türk boylarının mutlaka bir ongunu vardı. Oğuz boyları genellikle yırtıcı güçlü kuşları simge olarak benimsemişlerdir. Bazı Oğuz boylarının ongunu şunlardır:

“Kayı boyunun kuşu şunkar sözünün aslı songktur. Bu kuşun adı yine Türklerin tesiri ile Abbasilerden sonra Arap kaynaklarında şungar ve şunkar olarak görülmeye başlar. Doğan cinsinden bir kuşun adıdır. Kırgızlarda genel olarak sungur’a, şumkar derler. Bayat boyunun kuşu ügi: Türkler baykuşa genel olarak, ügi, ügü, ükü, ükkü adı verirler. Kaşgarlı Mahmud bu kuşun adını ühi şeklinde yazar. Anadolu’da diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi ügü, büyük baykuş, puhu kuşuna denmiştir. Yazır boyunun ongunu turumtay, torumtay kuşu. Bir çeşit doğan kuşu. Yapar boyu kırğu kuşu. Kaşgarlı Mahmud, karguy, kırğuy, karkuy, kırkuy adlı kuşun atmaca nevinden bir kuş olduğunu söylüyor. Avşar boyunun ongunu cure-laçın, Çağatay lehçesinde cure, çure genel olarak beyaz doğanlara verilen bir addir. Yıva boyunun ungunu toygun kuşu. Beyaz atmaca olduğunu söylemektedir. Kınık boyunun ongunu cure-doğan açık renkli, güvercin avlayan bir atmaca.” (Ögel, 1998: 355-368).

Bir başka araştırmacı Reşideddin’e göre Oğuz boylarının simgeleri şu yırtıcı kuşlardan ibarettir: Kayı, Bayat, Alkaravlı, Karaivli’nin simgesi şahin; Yazır, Döger, Dodurga, Yaparlı’nın simgesi kartal; Avşar, Kızık, Begdilli, Karkın’nın simgesi tavşancıl; Bayındır, Beçene, Çavuldur, Çepni’nin simgesi sunkur; Salur, Eymür, Alayuntlı, Üregir’in simgesi uc; Yiğdir (iğdir), Bügdüz, Yıva ve Kınık boyunun simgesi ise çakır kuşudur. Yazıcıoğlu Ali de Reşideddin’in aynı listesini vermektedir. (Sümer, 1999: 230-231).

İnsana hayvan adının verilmesi hemen hemen bütün toplumların kültüründe görülen bir özelliktir. Bu Türklerde olduğu gibi İslam kültüründe de vardır. Türkler ayı, inek, deve, öküz, çakal, sırtlan adını almaz. Bunu düşünmek bile mümkün değildir. Ancak buğra, turgay, doğan, şahin, kartal, güvercin, keklik gibi adlar bırakılabilir. (Kibar, 2005: 10).

“Kaşgarlı Mahmud’un ünlü eseri Divanü Lûgati’t Türk’te kuşlar genel olarak beylik, kut ve talih simgesi olarak anılır. Ona göre kerkes kuşu gibi bazı kuşlar da uğursuz olup ölüme işaret ederler.”

(Eskigün, http://kutuphane.ksu.edu.tr/e-tez/sbe/T00657/kubra_eskigun_tez.pdf ET: 22.12.2010)

Kişi adlarının hayvanlardan özellikle yırtıcı kuşlardan seçilmesi Türk kültüründe önemli bir değerdir. “Türkler, doğanın özgür ruhunu taşıyan hayvanlara kutsallık atfederek onları kendi hayatlarının bir parçası saymış ve özgürlüğe âşık boyun eğmez ruhlarının aksini korkusuz, özgür ve güçlü hayvanlarda bulmuştur.”

(Berbercan, <http://edergi.atauni.edu.tr/index.php/taed/article/viewFile/2488/2490> ET: 20.12.2010)

Eski Türkçede ad olarak özellikle yırtıcı kuş adlarına rastlanmaktadır. Adı alınan varlığa benzemeği isteği yalnız Türk toplumunda değil diğer toplumların dillerinde de benzer örnekler vardır. Selçukluların ilk döneminde görülen Çağrı (Çakır), Sungur, Tuğrul, Doğan, Bozkuş adları ilk göze çarpanlardır. Bugün bile Türklerde bu kuş adları insanlara verilmektedir. (Kibar, 2005: 21).

Yırtıcı kuşların dışında yırtıcı olmayan kuş adlarına da rastlamaktayız. Turna bile bugün Anadolu’da kız çocuklarına ad olarak verilmektedir. Turna Anadolu’da kız ‘güzellik’ sembolüdür. (Elçin, 1993: 76-79). “Kaz, annesinden ayrılan gelinler göçebe kazlar gibi. Kaz, gelin ve kız adı Kaşgarlı Mahmud’un verdiği bilgilere göre ünlü kadınların adları da kaz idi. Turnalar Anadolu halk şiirlerinde, turnaların çok önemli bir yeri vardır. Orta Asya’da ise bunlar, baharda gelip kışın giden kuşlardır. Haberci idiler.” (Ögel, 2006: 551-553). Divanü Lûgati’t Türk’teki bilgiye göre, kaz aynı zamanda efsanevi Türk hanı Afrasyab’ın (Alp Er Tonga) kızının adıdır. Yine birçok insanımızın adında ve soyadında kuş adlarına rastlamaktayız. Şahin, Şahinbey, Kartaloğlu, Tuğrul, Güvercin, Doğan, Doğanlı, Keklik, Turna, Bülbül vs.

Hun Türkleri kuşan (kuş-an) diye bilinmektedir. Ziya Gökalp Kuşan adını Türklerin değerli kabul ettikleri kuş denilen hayvan ile Farsça çokluk eki olan an ekinin birleşmesinden geldiğini söylemektedir. Kuşanlar yani Hun Türkleri Azerbaycan’a ve Anadolu’ya büyük kitleler halinde gelip yerleşmişlerdir. Azerbaycan ve Anadolu’da kuş, kuşçu gibi adların Kuşanlardan da gelmiş olması düşünülebilir. (Çetinkaya, 1996: 230).

Türk oymak ve yer adlarında kuş adları çok yaygın olarak kullanılmıştır. Anadolu Türkiye’sinde kuş, kuşçu gibi 100’den fazla yer adı vardır. 18. yüzyıl kayıtlarına göre, Danişmedlü Türkmenlerinden Kuşbeylü cemaati, Türkmenlerden Kuşçular cemaati ve Kuşlu cemaati, Bozulus’da Kuş-Doğanlı cemaati, İfraz-ı Zülkadriye’de Kuşuşağı ve Kuşlu cemaatleri geçmektedir. Ayrıca Osmanlı döneminde kuşla ilgili birçok aşiret ve oymak adları kayıtlarda yer almaktadır. (Çetinkaya, 1996:

230-231). Ülkemizde bazı yer adlarında da kuş adlarını görmekteyiz. Turnaköy, Turnalı, Kuşçu, Bozkuş, Şahinbey, Güvercin gibi.

Kuş tüyü, bazı Türk toplumlarında hâkimiyet sembolü olarak kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmud, Uygur Türkleri dönemlerinde alpların, kağanların tolğalarının başlarına yırtıcı kuş olan şahin kanadı taktıklarını söyler. Yine Altay Türklerinde şamanlar giysilerinin omuzlarına puhu ve baykuş tüylerinden birer demet takarlardı. İslamiyet döneminde savaşa giden batı Türkleri akıncılarının kalpak, külah ve miğferlerinde altın suyuna batırılmış balıkçıl kuşu ve turna telleri ve tüyleri bulunurdu. (Elçin, 1993: 78).

Giyim ve süs eşyası olarak kuş tüylerinin ilk defa kullanılması Eskimolar döneminde olduğu söylenmektedir. Tüylele süslenme daha çok yerli halk olan Kızılderililerdedir. Yine modern dönemlerde kadınların şapkaları da kuş tüyleri ile süslenmiştir. (Akalin, 1993: 7). Eski Türk toplumlarında yastık ve döşekler kuş tüyü ile doldurulurdu. Bugün bile çoğu Türk toplumunda özellikle kırsal yerlerde aynı gelenek devam etmektedir. “Kuş tüyünden yumuşak yatakların yapıldığını Türklerde yadım, yani yayım sözü hem halı hem de döşek karşılığı olarak söyleniyor. Kaşgarlı'nın eserinde tülüg yadım şeklinde yazılmıştır.” (Ögel, 2000a: 216-217).

Telefon ve telsiz gibi iletişim araçlarının olmadığı eski zamanlarda kırlangıç ve güvercin kuşları posta hizmetinde kullanılmıştır. Ayrıca bilim adamları kuş pisliğini patlayıcı yapımında kullanmışlardır. (Akalin, 1993: 7). Eski devlet yöneticileri gizli haberleşmeleri güvercinler vasıtasıyla yapmışlardı. Haber bu vasıtayla daha çabuk ve daha güvenli ulaşabiliyordu. Bu gün bile kuş pisliği bağ ve bahçelerde gübre olarak kullanılmaktadır.

Türkler çok eskiden beri hayvancılıkla uğraşan bir kavimdir. Daha sonra çeşitli nedenlerden dolayı özellikle din, yabancı milletlerin etkisi, savaşlar, göç vs. yerleşik hayata geçmişler ve ekinci olmuşlardır. Türkçede hayvan adlarının büyük çoğunluğu Türkçedir. Bu da Türklerin yaşayış tarzıyla alakalıdır. (Kaplan, 2006: 121).

İnsan, çevresindeki bütün varlıklara doğanın kuralı olarak ad ve anlam vererek doğadaki her kavramı yorumlar. Bu yorum gereği bazı kuşlar da simgesel anlamlar taşır. Örneğin kartal saltanatın simgesi, baykuş uğursuzluk yani ölümün habercisi, saksığan müjde postacısı sayılması bir yorumdur. (Akalin, 1993: 2). “Dede Korkut'ta saksığan ise ihanet, kötülük ve hırsızlık ile tanınmış bir kuştur.” (Gökyay, 2000: CDXVI).

Alevi ve Bektaşî Türkmenlerinde uğurlu ve uğursuz sayılan kuşlar vardır. Baykuşu uğursuz sayarlar. Kırlangıç kutsaldır. Keklik araboza ve turna uğurlu sayılan kuşlardır. Hatta turna sesini Hz. Ali'nin sesi olarak kabul ederler. Güvercin mübarek sayılır kesinlikle eti yenmez. Hacı Bektaşî Veli hazretlerinin Suluca Karahöyük'e güvercin donunda geldiği inancı hâkimdir. (Yörükân, 2006: 212-213).

Eski Türk toplumlarındaki şaman ayinlerinde hayvanlar insanların bir başka âleme geçmesine aracılık etme düşüncesi vardı. Kartal, kurt ve geyik gibi hayvanlar rehberdir. Hayvanlar, kabile bir yere göç edeceği zaman onlara öncülük ederler. (Demirci, 1998: 83). Bugün bile Orta Asya Türk şamanları arasında Yakutlarda, Çuvaşlarda bu inanış devam etmektedir. Yakut Türklerinde karga, kaz, kuğu, turna, kartal, atmaca gibi kuşlar ongun olarak kullanılmıştır. Şaman elbiseleri kuş veya hayvan şekillerinden ibarettir. Bu elbiseyi giyen şaman o kuşun şekline girebileceğini göstermiştir. (Demirel, 1995: 106-107). Şaman giysisinin üzerinde kuş resmi varsa şamanın kuş yardımı ile öteki dünyaya uçabileceğine inanılmaktadır. Kuzey Asya'da şaman giysisi bir kült aracı gibi kullanılmaktadır. Şaman ayinlerinde şamanın amacına ulaşmasındaki en önemli unsur yardımcı ruhlardır. Bu yardımcı ruhlar özellikle kartal, baykuş kuşlarından ibaretti. Ayrıca karabatak kuşu şamanın yeraltında kötü ruhlara yolculuğunda yardımcı olur. (Şener, 2003: 27-36). Yakutlarda Umay ruhu ayısıt denilen ruhlara verilmiştir. Kuğu kuşları ayısıtların timsali olarak görüldüğünden bu kuşlara dokunulmaz. (İnan, 2000: 37).

“Türklerdeki Hüma kuşu, peygamberin hadislerinde cennet kuşu olarak bildirilen kuştur. Bu kuş cennette oturur, zaman zaman yedi kat göğe çıkıp Tanrı'ya gidip gelirmiş.”

(Eskigün, http://kutuphane.ksu.edu.tr/e-tez/sbe/T00657/kubra_eskigun_tez.pdf ET: 22.12.2010)

“Kuzey Türk destanlarında zaman zaman, Garuda veya Zümrüdüanka'nın yerini 'karakuş' yani Türklerin kartalı alır. Türklerin barak adlı mitolojik köpeğini doğuran büyük kuş kerkes adlı kuştur. Kuş tanrının elçisidir. Horoz ve guguk kuşu: Tan atmasını horoz bilir; gün çıkmasını da guguk kuşu bilir. Kadının güvercin olması bir han, Keloğlan'ın karısına göz koyuyor. Han'ın karısı güvercin oluyor. Han da kestiğim kurban göğe gitti mi, diye göğe çıkıyor. Gökte yanıyor. Karısı hanı kurtaramıyor. Karga hain bir kuş.” (Ögel, 2006: 547-551).

Eski Türk inanışlarında kuş motifi de çok yaygındır. Özellikle yırtıcı kuşlardan kartal hem totem hem de gök tanrının sembolüdür. Tuğrul kuşu Orta Asya Türkleri arasında Kazak, Kırgız, Türkmen, Azeri, Uygur vs. görülmektedir. Turul (tuğrul) adını alan kuş Macar milletinin kurucusu Arpad'a yol gösterici olmuştur. Başkurt Türkleri folklorunda semrük denilen kuş Hint-İran geleneğindeki simurğdur. (Demirci, 1998: 83).

Kül Tigin'in büstünde başlığın ön tarafında kanatları açık bir kartal kabartması yapılmıştır. Orta Asya Türk topluluklarında özellikle kartal önemli bir yer tutar. Doğu kavimlerinde, Bizans devletinde, Batı devletlerinde egemenlik timsali olan kartal kabartmasının Türk kaynaklı olduğu ileri sürülmüştür. (Kafesoğlu, 2007: 299). Türk kültürünün mihenk taşlarından olan Kül Tigin Abidesinin önünde görülen kartal motifinin Türk geleneğinden doğduğunu söyleyebiliriz. Türklerin il olarak yerleştikleri

yerlerde kuş, özellikle kartal motiflerine rastlanmaktadır. Ziya Gökalp kartalın totem olduğunu kaydeder. Kartal, Oğuz Kağan'ın oğlu Ayhan'dan sonra gelen Türk boylarının ongunu olmuştur. Kartal ile tiginlerin kişilikleri arasında güçlü bir bağ vardır. (Öztürk, 1996: 132).

“Sibirya ve Orta Asya şamanları kartalı Tanrı elçisi olarak görmüşler, esasen Şamanlığın babası da kartal imiş. Altaylıların Kögütey destanında kahraman Karabatur, atlarını çalan Kaankerede adındaki kuşu ararken onun iki yavrusunu ejderden kurtarıyor. Kuş da Karabatur'a atlarını geri veriyor. Yolda düşmanları tarafından öldürülen kahramanı, kuş hayat suyu vererek canlandırıyor.”

(Çığ, http://www.tarihportali.net/tarih/sumer_kultur_ve_medeniyeti-t4688.0.html;wap2= ET: 20.12.2010)

Meşhur İran şairi ve mutasavvıfı Feridüddin Attar'ın Mantık al-Tayr adlı eserinin kısaca özetlersek: Kuşlar bir araya toplanır, kendilerine bir padişah seçerler. Hüthüt gelir ve kendisinin Süleyman peygamberin mahremi ve postacısı olduğunu söyler ve: “Sizin zaten bir padişahınız var; ama haberiniz yok, o bize bizden daha yakındır.” der. Daima padişah odur. Adı Simurg'dur. Hüthüdün kılavuzluğu ile yüzlerce kuş Simurg'a ulaşmak için yola çıkıyorlar yolda büyük çoğunluğu ölüyor. Ancak 30 kuş bu çetin yolcuğu aşabiliyor. Bunlar Simurg'u soruyorlar bu esnada bir postacı gelerek Simurg'u istediklerini anlayınca önlerine bir kâğıt parçası koyarak bunu okumalarını ister. Okuyunca bütün yaptıklarının bu kâğıtta yazılı olduğunu görüyorlar. Simurg tecelli eder. Aslında tecelli edenin kendileri olduklarını anlıyorlar. Attar bu eserinde vahdet-i vücut anlayışını anlatmaktadır. Kuşlar hakikat yolunun yolcularıdır. Hüthüt de kılavuzları yani mürşittir. Simurg Tanrı'nın zuhurudur. (Feridüddin Attar, 2006: XIX-XX).

Türkler kuşlarla ilgili masallar, efsaneler uydurmuş, türküler, şarkılar söylemiş, öyküler yazmıştır. Türk kültüründe bazı kahramanlar kuş kılığında sembolize edilmiştir. Bugün bile halk arasında bu kuş şeklindeki kahramanlar anlatılmaktadır.

Türk halklarında ölen birinin ruhunun kuş şeklinde uçup gittiğine inanılmaktadır. Yakut Türklerinde çocuk ruhunun bir kuş şeklinde göklerden geldiğine inanılırdı. Anadolu Yörüklerinde dağınık saçlı bir ruh halinde olan Al Karısı da ağzında büyü bir taş olan kuş şeklinde tasvir edilir. Azeri Türklerinin geleneksel inanışına göre eve bereket getiren Kimsene adlı ruhlar kuş kılığına girerek insanların uykusuna gelirler. Rakibin güvercin kılığına girmesi canını kurtarması Türk kültüründe rastlanan bir motiftir. Yunus Emre, “Benim canım bir kuştur ki, gövdem onun kafesidir.” der. Ahmet Yesevi, zaman zaman turna kılığına girerdi. Bektaşî şair Abdal Musa ise, “Ali oldum, adem oldum bahane, Güvercin donunda geldim cihane.” demektedir. (Beydili 2005: 356-359).

Türkler Anadolu'da insan sesini turnaya vermiştir. Değişik hayvanların donuna girerek sonsuz varlığı devam ettirir. Bektaşî inancında Hacı Bektaşî Veli ve erenleri turna kılığına girerek uçmaktadır. Zulmü temsil eden Hacı Toğrul (kartal) bir toğrul kılığına girerek güvercin donundaki Hacı Bektaş Veli'ye saldırır. Kurtlarla kuşlarla birlikte olan Alevî Türkleri onlarla Tanrı'ya seslenmeyi bir ulu tapınma biçimi saymıştır. (Zelyut, 2010:271). "Dede Korkut hikâyelerinde Azrail güvercin kılığına girerek pencereden uçup gider. Burada güvercin semboldür." (Gökyay, 2000: CDXIV). Görüldüğü gibi kuşlarla ilgili kavramlar dinin, kültürün bir parçası haline gelmiştir. Ahmet Yesevi, Hacı Bektaşî Veli, Yunus Emre gibi erenlerin şiirlerine, felsefelerine konu olmuştur.

Divanü Lûgati't Türk'te Geçen Kuş Adları

us: Kerkes kuşu. Kerkes kuşu şu beyitte geçer: Keldi manğa tat. Kuşka bolup et, Aydım emdi yat. Seni tiler us böri. (Bana bir Uygur gavuru geldi, onu öldürdüm. Kurda, kuşa yem olsun için parça parça ettim.) (C I, 36). Türklerin inandıklarına göre kerkes kuşu kocayınca iki yumurta yumurtlarmış, bunların üzerine oturmuş, yumurtanın birisinden barak adlı bir köpek çıkarmış. Bu köpeklerin en çok koşanı, en iyi avlayanı olurmuş. Öbür yumurtadan da bir yavru çıkarmış bu son yavrusu olurmuş. (C I, 377-378.)

anğ: Yağı ile ilaç yapılan bir kuş adı. Bunun yağı avuç içine sürülürse yağ avucun arka tarafına da geçermiş. (C I, 40).

el kuş: Kartala benzeyen alacalı bir kuş. (C I, 49).

ögür: Koyun, geyik, bağirtlak kuşu. (C I, 54).

übüp: İbibik kuşu. Buna übgük de denir. (C I, 78).

anğıt: Ördেge benzer kızıl renkli bir kuş, angıt. (C I, 93).

ördek: Ördек. (C I, 103).

übgük: İbibik kuşu. (C I, 110).

ular: Erkek keklik. (C I, 122).

ühi: Baykuş. Türklerin çoğu ügi diye söylerler. Doğrusu da budur. Çünkü Türk dilinde h harfinin yeri yoktur. (C I, 160).

ügi: Baykuş. (C I, 160).

kızkuş: İnsanın üzerine düşecekmiş gibi alçaktan uçan bir kuş. Kızkuş tüylerinin rengi bukalemuna benzer, açılınca renkten renge giren bir kuş adı. (C I, 326-332).

kuş: Bütün kuşların adıdır. Sonra bundan bir takımları ayrılır. (C I, 331).

ürünğ kuş: Akdoğan kuşudur. (C I, 331).

karakuş: Tavşancıl kuştur. Yıldızlardan müşteriye benzer. Bu yıldız doğduğu zaman karakuş togdı denir. Bu yıldız oralarda sabah vakti doğar. Oğuzlar deve ayaklarının ucuna da karakuş derler. (C I, 331-332).

tewi kuş: Devekuşudur. (C I, 331).

yün kuş: Tavusa kuşudur.(C I, 331).

ıl kuş: Atmacadır. (C I, 331).

kıl kuş: Ördeğe benzer bir kuştur. İlkbaharda gelir. Beyler onu birbirlerine armağan ederler. Bu kuş için Kıl kudhruk/Kıl kuruk dahi denir. (C I, 337).

çalık: Üveyik büyüklüğünde alacalı bir su kuşu, çulluk. (C I, 381).

laçın: Şahin. Bu yırtıcı kuşlardandır. Yiğit adama da laçın denir. (C I, 410).

çağrı: Doğan kuşu, çakır. Çağrı beg erkek adı olarak kullanılır. (C I, 421).

çakır: Doğan kuşu. (C I, 421).

karga: Karga. (C I, 425).

çaflı: Şahin. (C I, 431).

sagzıgan: Saksagan. (C I, 439).

kuzgun: Kuzgun. (C I, 439).

süglin: Sülün kuşu. (C I, 444).

süwlin: Sülün kuşu. (C I, 444).

takagu: Tavuk ve horoza verilen ad: Sonra horoza erkek takagu, tavuğa tişi takagu denilerek birbirinden ayır edilir. Aynı zamanda takagu: Takagu yılı Türklerin on ikili yıllarından birisi. (C I, 447).

keveli: Gecekuşu, yarasa. (C I, 448).

kuşgaç: Serçe kuşu. (C I, 455).

çomguk: Ayağı, başı kızıl, kanadında ak bulunan karga. Oğuzlar çomuk derler. (C I, 470).

çomuk: Ayağı, başı kızıl, kanadında ak bulunan karga. (C I, 470).

kızlak/köti kızlak: Kabakuş denilen bir kuştur, kuyruğu kırmızı olur. (C I, 473-474).

keklik: Keklik kuşu. (C I, 479).

togrıl: Yırtıcı kuşlardan bir kuş. bu kuşun özelliği bin kaz öldürür, bir tanesini yer. Bu erkek adı da olur. (C I, 482).

tartar: Kumruya benzer bir kuş. (C I, 485).

kuburga: Baykuş. (C I, 489).

sığırcık: Sığırcık kuşu. (C I, 501).

bağırlak: Bağırlak deneni kuş. (C I, 503).

balıkçın: Balıkçıl, balık avlayan bir ak kuş. (C I, 512).

budursın: Bildircin. Beyitte şu şekilde geçer: Özüm meninğ budursın. Otu anınğ çaklanur. (Benim özüm bildircin gibi onun sevgisi ateşi üzerine döner.) (C I, 513).

sagızgan: Saksagan. (C I, 518).

sundılaç: Yunt kuşu, çayır kuşu. (C I, 526).

kargılaç: Kırlangıç. (C I, 526).

karlıgaç: Kırlangıç. (C I, 527).

kaşgalak: Ördekten küçük bir su kuşu. (C I, 528).

küzkünek: Çakıra ve kelere benzer bir kuş, hava yutmakla geçinir. (C I, 528).

sanduvaç: Bülbül. Dörtlükte şu şekilde ifade edilir:

Senden kaçar sundılaç

Mende tiner kargılaç

Tatlığ öter sanduvaç

Erkek tişi uçruşur.

(Yunt kuşu sende kaçar, kırlangıç bende dinlenir. Bülbül tatlı tatlı öter, erkek kişi bende çiftleşir.) (C I, 529).

bozkuş: Bozkuş, doğan. (C II, 12).

ürünğ kuş: Doğan, beyaz kuş. (C II, 12).

us: Kartal. (C II, 17).

tawır: Keklik. (C II, 173).

takuk: Tavuk. (C II, 286).

çekik: Serçeye benzer alacalı bir kuş, siyah kayalıklarda bulunur. (C II, 287).

kekük: Seksek kuşu. Kemiği büyü ve tılsım yapmakta kullanılır. (C II, 287).

semürgük: Bülbüle benzer kuş.

Buç buç öter semürgük

Boğzı uçun menğlenür

(Güzel öten semürgük kuşu tane gördüğünde boğazı için toplar.) (C II, 290).

us: Kerkes kuşu. (C III, 46).

yabakulak: Baykuş. (C III, 46).

bodh: Toy kuşu. (C III, 121).

toy: Todh da denir. Toy kuşu. (C III, 142).

kaz: Kaz. Aynı zamanda Afrasyab'ın kızının adı. (C III, 149).

turıga: Turga kuşu. Bir çeşit serçe. (C III, 174).

şa: Alacalı bir kuştur. Bu bazı kimselere lakap olur. Erdemsiz şa demek faydasız kuş demektir. Bu kuş daima yere yakın uçar. (C III, 211).

seçe: Serçe kuşu. (C III, 219).

karakuş: Karakuş, tavşancıl. (C III, 221).

kugu: Kuğu kuşu. (C III, 225).

ühi: Baykuş. Türklerin çoğu ügi derler. (C III, 238).

turna: Durna, turna. (C III, 239).

korday: Kuğu cinsinden bir kuş.

Korday kugu anda uçup yumgın öter

Kuzgun yangan sayrap anın üni büter

Korday, kuğu orada uçup toplanarak öter, kuzgun, alacakarga öterek bu yüzden sesleri kısılır. Bulunduğu yerin güzelliğini anlatarak diyor ki: Orada korday, kuğu ve birçok kuşların sular etrafında uçuşurlar; hepsi de çeşitli seslerle ötüşürler, karga ve alaca karganın bağırmaktan sesleri kısılır. (C III, 240-241).

kırkuy: Atmaca kuşu. (C III, 241).

çibek kurguy: Atmacaya benzer bir kuşa denir. (C III, 241).

çañçarga: Serçe kuşu. (C III, 242).

turumtay: Yırtıcı kuşlardan birinin adı. Bu ad erkeklere dahi verilir ve takma ad olur. (C III, 243).

sonğur: Sonkur kuşu. Yırtıcı kuşlardan birinin adıdır. Toğrıl kuşundan küçüktür. (C III, 381).

tenğelgüç: Dölengeç denilen kuş. Oğuz Türklerinin dilinde söylenir. (C III, 388).

tenğelgün: Dölengeç kuşu. Diğer Türk boylarında söylenir. (C III, 388).

kökürçkün: Güvercin. (C III, 419).

ayayarsgu: Yarasa. (C III, 433).

zanbı: Gece öten ve çekirgeye benzeyen bir böcek, orak kuşu. (C III, 441).

çumuk: Ala karga. (C IV, 160).

kargılaç /karlıgaç: Kırlangıç kuşu. (C IV, 268)

karkuy/kırkuy/ karguy/ kırguy. Atmaca kuşu. (C IV, 271). (Kaşgarlı Mahmud 2006).

Divanü Lûgati't Türk'te Kuşlar İle İlgili Kavramlar

Büyük Türk bilgini Kaşgarlı Mahmud'un Türk milletine ve kültürüne hediye ettiği eserinde Türk'e ait birçok ürünü bizlere ve insanlığa tanıtmıştır. Kaşgarlı Mahmud bir gezgin düşüncesiyle hareket ederek çevresinde Türk milletine, Türk kültürüne ait ne varsa toplamıştır.

müngüz uş: Boynuz özü. Kuşlarla atların kuyruk sokumuna da uş denir. (C I, 36).

alık: Kuş gagası. (C I, 68).

uya: Yuva, kuş yuvası. (C I, 85).

uçdı: Kuş uçdı. (Kuş uçtı.) (C I, 163).

uçurdı: Ol kuş uçurdu. (O kuş uçurdu.) (C I, 176).

akturdu: Akturur közüm yolak. Tüşlenür ördek yugak. (Gözümün yaşı su pınarları gibi akıyor, orada ördek ve ördeğe benzer su kuşları toplanıyor.) (C I, 222).

uçruşdı: Ol manğa kuş uçruşdı (O, kuş uçurmakta bana yardım etti.) (C I, 232).

emeçledi: Er kuşuğ emeçledi (Adam kuşu nişanladı, nişan aldı.) (C I, 299).

kanat: Kanat. (C I, 357).

tüwek: Yaş söğüt ağacının veya buna benzer bir ağacın kabuğu boru gibi çıkarılır. Serçe kuşlarını vurmak için içerisine yuvarlak tane konularak atılır. Bu borudan dahi yapılabilir. (C I, 388).

takagu: Takagu yılı Türklerin on ikili yıllarından birisi. Tavuk yılı. (C I, 447).

kuşlağ: Kuşların çok olduğu yerdir. Orada av yapılır. (C I, 465).

tarmak: Yırtıcı hayvanların pençesi. (C I, 467).

tomşuk: Kuş gagası. (C I, 469).

kudruk: Bütün hayvanların kuyruğuna denir. (C I, 472).

kuş kudruki: Kuş kuyruğu. (C I, 472).

kuşluk: Kuşluk vakti. (C I, 474).

takukluğ: takukluğ er: Tavuğu olan adam. (C I, 497-498).

kurugsak: Kursak, mide. Kuş kursağına da böyle denir. (C I, 502).

tüweklik: Serçe kuşu vurmak üzere üfürülerek yuvarlaklar atmak için oyulan ağaç dalı. (C I, 508).

kuş çukdı: Kuş indi, kondu. (C II, 17).

çümdi: Ördek suwka çümdi: Ördek suya iyice daldı, çok daldı. (C II, 26).

sıkırdı: Kuş sıkırdı: Kuş ıslık çalar gibi ses çıkardı. (C II, 83).

talpırdı: Kuş talpırdı: Kuş kanadıyla çarpındı. (C II, 173).

çokturdı: Ol kuşuğ kazka çokturdı: O, doğan kuşunu kazın üzerine indirtti, saldırttı. (C II, 181).

kopruşdı: Ol manğa kuş kopruşdı: O, bana kuş kaldırmakta, kuş uçurmakta yardım etti. (C II, 218).

talbındı: Kuş talbındı: Kuş çırpındı. (C II, 239).

kuşlangdı: Han bu yeriğ kuşlaglandı: Han bu yeri kuş avlağı yaptı. (C II, 273).

Saçratgu: Bir çeşit tuzak. Bu şöyle yapılır: Çatalı birleşik iki dal alınır, dallar arasına çengeller bulunan ipler bağlanır. Sonra toprağa gömülür, üzerine tane dökülür, Kuş taneleri toplamak için indiğinde çengel boynuna ya da ayağına takılarak yakalanır. (C II, 331).

tışlattı: Ol anı tışlattı: O, onu dişletti.

Çağrı bërıp kuşlatu

Taygan ıdhıp tışlatu

Tilki tonğuz taşlatu

Erdem bile öğlelim

(Gençlere çakır kuşu vererek av yaptırınız; tazıları geyik, domuz tilki gibi hayvanları ısırtmak üzere salıveririz.) (C II, 343).

yalığ: İbik. (C III, 13).

takuk yalığ: Horoz ibiği demektir. (C III, 13).

yapgak: Kuş avlanan bir çeşit tuzak. (C III, 43).

yük: Kuş tüyü. (C III, 45).

yoldı: Er kuş yoldı: Adam kuş yoldu. Adam kuş tüyünü yolmak için kaynar suya bıraktı. (C III, 63-64).

takuk yalığland: Horoz ibiklendi. (C III, 114).

kak kuk: Kaz kak kuk etti. (Kaz kak kuk diye ses çıkardı.) (C III, 130).

toy: Todh da denir. Toy kuşu. (C III, 142).

yök: Kuş tüyü. (C III, 143).

tovıl: Davul, avda doğan kuşu için çalına davul. (C III, 165).

suyagu: Horozun ayağındaki mahmuz. (C III, 174).

tü: Tüy. (C III, 207).

bala: Kuş yavrusu. Hayvanların yırtıcı olanların ve olmayanların yavrularına da böyle denir. (C III, 232).

ühi: Baykuş. Türklerin çoğu ügi derler. (C III, 238).

çolgay: Kuş kanadının uçları. (C III, 241).

kuşladı: Beg kuşladı. (Bey kuş avladı.) (C III, 299).

uyaladı: Kuş uyaladı. (Kuş yuva yaptı.) (C III, 328).

sanğ: Kuş sanğı. (Kuş pisliği.) (C III, 357).

kanğ: Kaz kanğ etti. (Kaz ses verdi.) (C III, 368).

menğ: Kuş yemi. (C III, 368).

gölünğ: Su birikintisi. Buna kuşlar iner. (C III, 372).

tenğdi: Kuş tenğdi. (Kuş havalandı.) (C III, 390).

tenğtürdi: Ol kuş tenğtürdi. (O, kuşu elinden saldırdı.) (C III, 397).

sanğladı: Kuş sanğladı. (Kuş pisledi.) (C III, 403).

çak: Kuşun aşağı inmesi. (C IV, 131).

tah tah: Salındıktan sonra doğanı veya şahini çağırarak için bir nida. (C IV, 562).

tarmaklandı: Kol kol kuş pençesi gibi akın etmek; pençe sahibi olmak. (C IV, 579).

tış: Her hayvanın dişisi. (C IV, 618). (Kaşgarlı Mahmud, 2006).

Divanü Lûgati't Türk'te Kuşlar İle İlgili Atasözleri

Atasözleri topluma ders vermek, yol göstermek, herhangi bir konuya açıklık getirmek ya da her hangi bir konudan ders çıkarmak maksadıyla söylenen özlü sözlerdir.

Divanü Lûgati't Türk'te kuş içerikli atasözleri incelendiği zaman yine insana öğüt vermek, yol göstermek amacıyla söylenmiştir. Türkler av, avcılık gibi o dönemde bu işlerle uğraştıklarından kuşlar da Türklerin hayatında önemli bir yer teşkil etmiştir. Kaşgarlı Mahmud'un eserinden bulduğumuz kuş içerikli atasözleri şunlardır:

Kuş kanatın er atın. (Kuş kanadıyla uçar er atıyla gider demektir.) (C I, 34-35).

Kaz kopsa ördek köliğ igenür. (Kaz giderse ördek gölü benimser.) Bu sav bey gittikten sonra halk üzerinde büyükmeye kalkan düşkün kişi için kullanılır. (C I, 104-105).

Us üşgürse ölür. (Kerkes kuşu bir adamın yüzüne karşı ıslık çalarsa uğur sayılmaz. Bu ölüme işarettir.) (C I, 228).

Karga kazga ötgünse butı sınır. (Karga uçuşta ve kuvvette kazı taklit etmek istese ayağı kırılır.) Bu sav, bir kimseye haddini aşmaması için söylenir. (C I, 254).

Köp söğütge kuş konar, körklüğ kişige söz kelir. (Gür Söğütlüğe kuş konar, doğru kişiye söz gelir.) (C I, 319).

Karga kalı bilse mınğın ol buz sukar, Awçı yaşıp tuzak taba menğge bakar. (Karga başına gelecek sıkıntıyı bilse gagasıyla bunu deler; hâlbuki avcı saklandığında, karga tuzaktaki yeme bakar yani tuzaktaki daneyi görerek tuzağa girer.) (C I, 425-426).

Kuş yawuzı sagzıgan, yıgaç yawuzı azgan, yer yawuzı kazgan, budun yawuzı Barsgan. (Kuşun kötüsü saksagan, ağaçların kötüsü kuşburnu (yaban gülü), Yerin kötüsü bataklıkta olan yer, halkın kötüsü, Barsganlılardır.) (C I, 439).

Börining ortak, kuzgununğ yıgaç başıda. (Kurdun ki ortak, kuzgunun ki ağaç başında yani kurdun avladığı şeyle ortak olur, fakat kendi avladığı şey ağacın başında durur.) (C I, 439-440).

Yazıdaki süwlin edhergeli, ewdeki takagu ıçgınma. (Kırdaki sülünü ararken, evdeki tavuğu kaçırma.) Bu sav meydana olmayan bir şeyi ele geçirmek için elindekini harcayan kimseye denir. (C I, 447).

Kalın kaz kulavuzsuz bolmas. (Kaz sürüsü kulavuzsuz olmaz.) Bu sav işlerinde kendisinden daha bilgili bir kişiye uymakla emrolunan kimse için söylenir. (C I, 487).

Sundılaç ış ırmes örktün tepmek. (Harman dövmek çayır kuşunun işi değildir.) Bu sav kuvvetli kişinin işini yapmak isteyerek gücü yetmeyen arık için kullanılır. (C I, 526).

Buşmasar boz kuş tutar, ewmeser ürünğ kuş tutar. (Avcı sıkılmasa boz kuş tutar, acele etmese beyaz kuş tutar. Adam işinde sıkılmasa av avladığında beyaz doğan avlar, acele etmese doğanların en güzelini avlar.) (C II, 12).

Eren kamuğ artadı neğler udhu, tawar körüp uslayu eske çukar. (Mal yüzünden adamlar hep bozuldu; mal gördüklerinde kartal gibi leşin üzerine inerler.) (C II, 17).

Karga karısın kim bilir, kişi alasin kim tapar. (Karga yaşlısını kim bilir? İnsanın içindekini kim anlar, kim sezer?) (C II, 26).

Bir karga birle kış kelmes. (Bir karga ile kış gelmez.) Bu sav kendisine yardım edecek arkadaşının gelmesi için işlerinde ağır olmakla emredilen kimse hakkında söylenir. (C II, 26).

Kiçik uluğka turuşmas, kırguy songkurka karışmas. (Küçük büyüğe karşı durmaz, atmaca sungura karşı duramaz.) (C II, 95).

Saçratgudın korkmuş kuş kırk yıl adhrı yıgaç üze konmas. (Tuzaktan korkan kuş kırk yıl çatal ağaç üzerine konmaz.) (C II, 331).

Kuş balası kusunçığ, it balası oxşançığ. Kuş yavrusu süs için iğrençtir, köpek yavrusu görünüşte ele alınıp oynanacak kadar güzeldir. (Büyüdükten sonra iş tersine döner. (C III, 232).

Kuş tuzakka menğ için tutulur. (Kuş tuzağa tane için tutulur.) (C III, 368).

Yalñğus kaz ötmes. Yalnız kaz ötmez. (C III, 384). (Kaşgarlı Mahmud, 2006).

Divanü Lûgati't Türk'te Kuşların Özelliklerine Göre Sınıflandırılması

1.Yırtıcı Kuşlar Grubu

Bu yırtıcı kuşlar etle beslenmektedirler. Türkler bunlardan bir kısmını eğiterek avlarda kullanıyorlardı.

Ayayarsgu, balıkçın, bozkuş, çaflı, çağrı/çakır, çibek kurguy, el kuş, ıl kuş, karakuş, karkuy/karguy/kırkuy/kırguy, kepele, Kerkes, kuburga, yabakulak, küzkünek, ürünğ kuş, laçın, songur/sonkurkuşu, tenğelgüç/tenğelgün/dölengeç, toğrıl, turumtay, us, ühi/ ühü/ügi gibi kuşlar bu gruba girmektedir.

2. Avcı Kuşlar Grubu

Bu avcı kuşlar insan eliyle eğitilerek, diğer av kuşları ve tilki, yaban koyunu, tavşan gibi hayvanlar avlanırdı.

Balıkçın, bozkuş, çaflı, çakır/çağrı, çibek kurguy, el kuş, ıl kuş, karakuş, kerkes, küzkünek, laçın, songur, togrıl, turumtay, us, ürünğ kuş, ürünğ kuş gibi kuşlar bu gruba girmektedir.

3. Avlanan Kuşlar Grubu

Bu kuşların bir kısmı eti, yumurtası için bir kısmı da tüyünden yastık, döşek gibi malzemeleri meydana getirmek için avlanmıştır. Aynı zamanda bu dönemde kaz, tavuk, ördek, sülün gibi kuşlar da evcilleştirilerek etinden yumurtasından faydalanılmıştır.

Anğıt, bağırlak/bağırtlak, bodh/toy/todh, budursın, çulık/ çulluk, kaşgalak, kaz, keklik, kıl kuş, kökürçkün, ögür/ bağırtlak, ördek, seçe, sığırcık, süglin, süwlin, takagu, takuk, tawır, tewi kuş, turna/durna, ular gibi kuşlar bu gruba girmektedir.

4. Ötücü Kuşlar Grubu

Bu kuşların bir kısmı süs olarak bir kısmı da seslerinin güzelliğinden dolayı kafeslerde beslenirdi. Papağan, kanarya, bülbül gibi ötücü kuşlar da evlerde süs olarak beslenmektedir.

Çançarga, çekik, çomguk/çomuk, çumuk, karga, kargılaç/karlıgaç, keklik, kekük/seksek kuşu, kızkuş, kızlak/ kötikızlak/kabakuş, korday, kugu, kuşgaç, kuzgun,

sagızgan, sagzıgan, sanduvaç, seçe, semürgük, sığırcık, şa/erdemsiz şa, tartar/kumru, turıga, übüp/ibibik/ übgük, yün kuş/tavusa kuşu, zanbı gibi kuşlar bu gruba girmektedir.

Sonuç

Türkler, atalarından kalma kültür hazinelerini korumuş yerleştikleri yeni coğrafyalarda bu kültürlerini yaşatmışlardır. Kültür ürünlerimizin eşsiz kaynaklarından bir olan Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lûgati't Türk adlı eseri incelendiğinde kuşlarla ilgili zengin kavramlar ortaya çıkmaktadır. Türkler göçebe bir millet olduğu için av ve avcılık işleriyle uğraştıklarından bu kuşlar ile içi içe olmuşlardır. Yerleşik hayata geçtikten sonra aynı gelenek kısmen de olsa devam etmiştir.

KAYNAKLAR

AKALIN, L. S. (1993). *Türk Folklorunda Kuşlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

AKSAN, D. (2007). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, 3. Cilt, Ankara: TDK Yayınları.

BARAN, İ. ve YILMAZ, İ. (1984). *Ornitoloji Dersleri*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

BERBERCAN, M.T. "Türk Dili ve Kültürü Açısından Baburname'de Avcılık"
<http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/taed/article/viewFile/2488/2490> (ET: 20.12.2010)

BEYDİLİ, C. (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara: Yurt Kitap Yayınları.

ÇETİNKAYA, N. (1996). *Iğdır Tarihi (Tarih, Yer Adları ve Bazı Oymaklar Üzerine)* İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

ÇİĞ, M. İ. "Orta Asya Türk Efsanelerinde Sümer Efsanelerinden İzler",
http://www.tarihportali.net/tarih/sumer_kultur_ve_medeniyeti-t4688.0.html;wap2=
(ET: 20.12.2010)

DEMİRCİ, K. (1998). "Hayvan Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, C.17, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

DEMİREL, H. (1995). *Türk Destanlarında Güzellik, Destan, Masal ve Din Unsurları ile Yabancı Destanlarda Türk Kahramanları*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

ELÇİN, Ş. (1993). *Türk Edebiyatında Tabiat*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

ESKİGÜN, K. (2006). *Klasik Türk Şiirinde Efsanevi Kuşlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal

Bilimler Enstitüsü. http://kutuphane.ksu.edu.tr/e-tez/sbe/T00657/kubra_eskigun_tez.pdf (ET: 22.12.2010)

Feriddüddin Attar, (2006). *Mantık Al-Tayr*, Çev.: Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

GÖKYAY, O. Ş. (2000). *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul: MEB Yayınları.

<http://turkish.cri.cn/794/2009/04/16/1s113620.htm> (ET: 24.12.2010)

http://www.habervitrini.com/avci_kuslar-486527.html (ET: 24.12.2010)

<http://www.uludagsozluk.com/k/karga-ka%C3%A7-y%C4%B1l-ya%C5%9Far/>
(ET: 18.12.2010.)

İNAN, A. (2000). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İŞÇEN, Yavuz, *Güvercinlerde Üreme ve Yavrulama*, <http://guvercin-guvecinci.blogspot.com/2007/09/gvercinlerde-reme-ve-yavrulama.html> (ET: 20.12.2010)

KAFESOĞLU, İ. (2007). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

KAPLAN, M. (2006). *Kültür ve Dil*, İstanbul: Dergah Yayınları.

Kaşgarlı Mahmud, (2006). *Divanü Lûgati't Türk*, C.1-4, 5. Baskı, Çev.: Besim Atalay, Ankara: TDK Yayınları.

KİBAR, O. (2005). *Türk Kültüründe Ad Verme Kişi Adları Üzerine Bir Tasnif Denemesi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ÖGEL, B. (1998). *Türk Mitolojisi*, C.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÖGEL, B. (2000a). *Türk Kültür Tarihine Giriş 3*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÖGEL, B. (2000b). *Türk Kültür Tarihine Giriş 6*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÖGEL, B. (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

ÖGEL, B. (2006). *Türk Mitolojisi*, C.2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÖZTÜRK, A. (1996). *Ötüken Türk Kitabeleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

ROSS, E. D. (1994). *Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü*, Çev.: Emine Gürsoy Naskali, Ankara: Yayınları.

SÜMER, F. (1999). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

ŞENER, C. (2003). *Şamanizm Türklerin İslamiyet'ten Önceki Dini*, İstanbul: Etik Yayınları.

Türkçe Sözlük (2005). (Komisyon) 10. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.

YÖRÜKAN, Y. Z. (2006). *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

ZELYUT, R. (2010). *Anadolu Aleviliğinin Kültürel Kökeni Türk Aleviliği*, Ankara: Kripto Kitaplar Yayınları.